

КУЛЬТУРОПРАВОВА ІНФОРМАТИВНІСТЬ ФОЛЬКЛОРУ ЯК ПРЕДМЕТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Світлана Т. Лавриненко (Київ)

Cultural and Legal Informativity of Folklore as the Object of Linguistic Investigation

Abstract:

The article presents arguments that the main means in the investigation of processes, conducting conceptualization of a folklore text as to its cultural and legal informativity should include the following items: take into account its dependence on the parameters of ethnic consciousness of a society; study verbal presentation of reflexive experience based on the interrelation of continuums of conceptors' national culture and individual subculture; contain comprehension of the linguistic and cultural base of the investigated material and differentiation of its place in the corresponding conceptual sphere.

Key words: linguistic culturology, informativity, sense, linguistic marker, Ukrainian folklore, legal subjectivity, legal consciousness, legal competence

Культуроправовая информативность фольклора как предмет лингвистического исследования

Абстракт:

В статье поставлена проблема изучения процессов концептуализации и категоризации культуроправовой информативности украинского фольклорного текста. Впервые анализ осуществляется с учетом связи правовых смыслов народнопоэтического конструкта с базовыми структурами национального сознания. Систематизация вербализованных разными жанрами фольклора знаков правового опыта предполагает использование когнитивного подхода, способствует осмыслению лингвокультурологической природы исследуемого феномена и определению его места в соответствующей концептосфере.

Ключевые слова: лингвокультурология, информативность, смысл, языковой маркер, украинский фольклор, правосубъектность, правосознание, правомочность

Фольклорний конструкт справедливо вважається акумулятором узагальненого колективного знання, областю конвергенції між міфологічним, історичним і художнім сприйняттям дійсності, суттєвим чинником формування національної свідомості та ідентичності. У народних казках, думах,

піснях, баладах тощо, поряд з іншими деталями етнобуття, знайшли відображення елементи правового досвіду носіїв традиції. Представлені народнопоетичним масивом мовні знаки культурних цінностей сфери права об'єктивують низку фольклороправових смислів, що спираються на утилітарні рецепції кола можливостей, сподівань, претензій персонажів.

Стаття має на меті показати, що наукове осмислення правового досвіду, трансльованого фольклорними текстами різних жанрів, має здійснюватися з лінгвокультурологічних позицій. За твердженням В. В. Воробйова, лінгвокультурологія досліджує різні форми опосередкування знаків, які передають не лише власне мовний, а й позамовний зміст, і має робити акценти на тому, що стосується глобальної, а не подієвої історії [Воробьев 2008: 33–34]. До того ж, лінгвокультурологічне дослідження правової інформативності фольклорного тексту відповідає сучасній тенденції лінгвістики – переходу від лінгвістики «іманентної», структурної, до лінгвістики антропологічної, що розглядає явища мови у тісному зв'язку з людиною, її мисленням, духовно-практичною діяльністю. Лінгвокультурологія вивчає знаки культури, закріплені у різних формах побутової та ритуальної поведінки, у мові, зокрема, у фольклорних текстах. Лінгвокультурологічний підхід має бути застосований до вивчення правової інформативності фольклорного тексту ще й тому, що феномен «право» є частиною культури. Право належить до соціальних категорій культури, що відтворюють специфіку наявної системи цінностей і задають зразки соціальної поведінки та сприйняття світу [Маслова 2001: 51]. В. А. Маслова справедливо зауважує: «Культура – це сукупність усіх форм діяльності суб'єкта у світі, основана на системі настанов та приписів, цінностей та норм, зразків та ідеалів...» [Маслова 2001: 17–18].

Когнітивний поворот науки поставив у центр дослідницьких зацікавлень інформацію, яка набувається шляхом пізнання світу в ході сприйняття та узагальнення розмаїтих вражень, пов'язаних із рецепціями навколишньої дійсності. Власне предметом когнітивної науки є ментальний досвід як результат пізнавальної діяльності, смислова субстанція, продукт здійсненої людиною обробки й структуризації знання. Згаданий феномен формується у процесі осмислення всієї інформації, що надходить людині з різних каналів, і може включати сегменти об'єктивного (пов'язаного з відтворенням реалій буття) й суб'єктивного (співвідносного з уявленнями про можливе) планів.

Широке розуміння інформації, характерне для сучасних лінгвістичних досліджень, ототожнює її зі значенням, значущістю й дозволяє тлумачити як повідомлення про факти, події, процеси, оформлені та представлені мовними засобами. У зв'язку з розвитком когнітивної лінгвістики загальною стає трактування інформації як знання, репрезентованого й транс-

льованого мовними формами. «Фундаментальне значення має той факт, що знання, аби бути переданим іншій людині, має концептуалізуватися у мовні форми» [Кубрякова 1997: 35–36]. Отже, інформація концентрується текстом, у процесі інтерпретації якого активізуються не лише базові, але й усі релевантні смислові елементи, акумульовані пам'яттю, логічно чи евристично виведені.

Концентрація певного масиву інформації пов'язується з поняттям інформативності. Інформативність – кількість відомостей, елементів змісту, насиченість змістом, інформацією, поінформованість [Бусел 2005: 511]. Термін «інформативність» стосується сукупності усіх смислових структур, що надходять до людини ззовні різними чуттєво-перцептуальними та сенсорно-моторними каналами, а також тих, що вже перероблені центральною нервовою системою, інтеріоризовані та реінтерпретовані людиною й представлені її свідомістю у вигляді ментальних репрезентацій.

Культуроправова інформативність фольклору – це закодовані мовними сегментами різножанрових народнопоетичних текстів знання про явища та події, які мають проєкцію у сферу правової культури. Культуроправова інформативність реалізується через культуроправові смисли, що суміщають універсальні та ідіоетнічні узагальнення правового досвіду. «Смисл – особливий зміст, яким людина наділяє вияви своєї життєдіяльності, предмети та явища об'єктивного світу в процесі його духовного та практичного освоєння і внаслідок цього надає їм певного значення в системі людської культури, в ієрархії суспільних цінностей...» [Шинкарук 2002: 590]. У працях О. С. Кубрякової смисл ототожнюється з певною ідеєю, що існує у свідомості як оперативна одиниця мисленневих процесів [Кубрякова 2004: 316]. На відміну від мовного значення, смисл характеризується недоступністю для прямого спостереження, інваріантністю, що регламентує різного роду перефразування, ситуативністю, суб'єктивністю. Смисл не дорівнює значенню, адже передбачає перехід на рівень текстового розуміння [Кононенко 2008: 128]. Смисл створюється фіксованим у голові людини об'єктивним ставленням до того, що спонукає її до дії, до того, на що її дія спрямована як на безпосередній результат. Свідомий смисл виражає ставлення мотиву до мети, акцентує етнокультурні параметри мовного знаку. Як наслідок, формуються різні одиниці культурного смислу: від потреб та настанов – до складних ціннісно-смислових структур [Алефіренко 2010: 93]. Смисли постають із поєднання різноманітних кодів суспільного, етнокультурного та індивідуального типів свідомості: вербального, поведінкового, міфологічно-ідеологічного, предметно-символічного. Для висвітлення смислу потрібне залучення широкого набору додаткових щодо значення мовної одиниці показників, семантичних конотацій, які лише у своїй сукупності дозволяють наблизитися до смислу. Лінгвокультурологічна

інтерпретація смислів потребує звернення до різносубстратної інформації, у тому числі й орієнтацію на тексти традиційної культури, у яких закодовані асоціативні параметри та різного роду аперцепції, породжені традиційним мовним простором. Процесуально окреслене розпізнавання смислів як відтворення національного мовного типу має власні механізми реалізації й передбачає включення комплексу чинників (фонові знання, історико-культурне тло, мовленнєвий досвід, «чуття» мови, лінгвокультурологічно орієнтовані пресупозиції та ін.) [Кононенко 2008: 73]. Культуроправові смисли українського фольклору виходять далеко за межі лексичних значень ключових слів правової сфери (*злочин, закон, наказ, кара, суд, договір* та ін.), зафіксованих народною творчістю, та реалізуються у вигляді лінгвокультурем різних іпостасей і обсягів на базі необмеженої кількості текстів. Як накопичувальні елементи української культури вербалізації правових смислів фольклору відтворюють параметри національного психотипу, відповідні ментефакти й становлять фрагмент етнотипу картини світу. Культуроправові смисли українського фольклору маніфестуються крізь призму бачення певного явища носієм традиції. Саме через це навколо смислу групуються знання й когнітивні уявлення. Категорія смислу є характерологічною кваліфікацією концепту, оскільки когнітивні нашарування співвідносяться з елементами смислів. За смислом нерідко вбачається концепт. Когнітивна семантика послуговується категорією смислу з метою пізнання механізмів вербалізації об'єктів позамовної дійсності. Дослідники розглядають можливість паралельного використання таких двох суміжних понять когнітивної семантики, як «концепт» і «смысл» [Алефиренко 2010:135]. У фольклорному масиві ці поняття не завжди співпадають: досить часто сукупність культуроправових смислів утворює певний концепт.

Базисом вивчення культуроправової інформативності народнопоетичних текстів слугує скероване сприйняття правових смислів як об'єктів рецепції. Ідентифікація культуроправового смислу забезпечується фокусом інтенційності, роль якого полягає у фільтрації інформативного потоку, опрацьованого реципієнтом.

Культуроправовий смисл фольклорного тексту – вербалізація прямого чи прихованого (асоціативного) сигналу значення, співвідносного з буденним правовим досвідом носія певної культури. В українських народних казках, піснях, думах, баладах культуроправові смисли представлені цілою низкою вербальних проєкцій, одиницями різних рівнів мовної системи – словами, словосполученнями, сегментами текстів, тематичними групами текстів, гіпертекстовими структурами тощо. Сутність правової інформативності фольклору виявляється у здатності до оприявлення ядерних та периферійних культуроправових смислів, пов'язаних із об'єктом рецепції. Пра-

вові смисли, супровідні чи основні, закладені у мовне втілення переважної більшості фольклорних образів та колізій. Критерій культуроправової інформативності є запорукою розпізнавання відповідних смислів фольклорного масиву. При цьому інтенсивність та якість реалізації правової інформативності у текстах різних жанрів не є однаковою. Зокрема, у казках активно функціонують вербалізації прообразів договірних взаємин, думи презентують смислові елементи військової та адміністративної сфер, пісні відтворюють енграми сімейного і трудового права, балади окреслюють коло народних уявлень про злочинність. Можливість розгляду механізмів концептуалізації архетипних правових уявлень українців великою мірою забезпечується гіпертекстовими параметрами національного фольклору: тексти, що відрізняються за жанровою віднесеністю, часопросторовою атрибуцією, способами фіксації, презентують об'єктивізації первісних прецедентів цивільного, адміністративного, кримінального права. Трансляторами правових ідей та цінностей, серед яких розум, воля, потреба, інтерес, примус, влада, виступають як герої конкретних творів, так і наратори. Місце культуроправових стереотипів у світоглядній системі носіїв українського етно-психо-логісу визначається чинниками антропоцентризму, оскільки джерелом права завжди залишається людина, її воля, прагнення порядку. Провідним носієм архетипних правових інформаційно-енергетейних структур усної народної творчості є фольклорний правосуб'єкт.

Обмежений обсяг періодичного видання не дозволяє схарактеризувати усе розмаїття мовних маркерів правосуб'єктності, правосвідомості, правоздатності, представлених у різних жанрах українського фольклору. Отже, пропонуємо розглянути способи реалізації елементів правової інформативності на прикладі народної лірики.

Концептуалізація правових уявлень у народній ліриці відбувається на основі універсальних параметрів метаантропологічного, індивідуально-ситуативного, соціального вимірів. Правосуб'єктність ліричних героїв реалізується через позначення типу спорідненості, роду діяльності, специфіки вікових, буттєвих, етикетних, оцінно-рольових презентацій, пов'язаних із наскрізними для фольклорного конструкту правовими константами – правда, свобода, справедливість, доля, честь та ін. Сугестивний потенціал розгляданих одиниць спирається на соціально-віртуальну реальність обрядової гри й забезпечує імітацію ідеальних правових можливостей.

Номінації правосуб'єктів, представлені у колядках, щедрівках, веснянках, відтворюють кондиціонально-сиркумстантні правові архетипи сімейної, трудової, майнової сфер і слугують носіями ментальних настанов етносу на добре, повноцінне, щасливе життя. *«Щедрий вечір, добрий вечір, // Добрим людям на весь вечір»* (щедрівка). *«Що ж ти весна нам принесла?»*

// ... Старим дідам – по кийочку, // Старим бабам – по серпочку, // Малим дітям – по яблучку, // А вам, дівчата, – по вінку (веснянка).

Каузальність первісних правових архетипів обрядових пісень літнього та осіннього циклів детермінується ядерними уявленнями фольклорного правового поля про порядок, порушення порядку, способи відновлення порушеного порядку. *«Бо ратайко працює, // А лінтяйко балує. // Бо ратайко в полі є, // А лінтяйко в корчмі п'є»* (петрівчана пісня). *«Продай, продай, господарю, сивого коня // Та заплати женчикам за жнива»* (жниварська пісня).

Правосуб'єктні маркери, представлені в українських народних піснях родинної тематики, відтворюють наївні уявлення про першоелементи врегулювання особистих, майнових, трудових відносин між чоловіком та дружиною, батьками та дітьми, братами та сестрами тощо. *«Що родина моя діє? // Пшениченьку, відай, сіє // Та кукіль вибирає»*. *«Дочкам дайте дорогі коралі, // Синам дайте білі тулуби»*.

Необрядова інтимна лірика відтворює негативну культуроправову інтерпретацію дій, які деформують ідеальні метапрограми персонажів, обмежуючи їх права на щастя. Вербалізації ідей про опір батьківським заборонам чи складним життєвим обставинам засвідчують наявність у творців та носіїв пісень кохання первісних уявлень сфери правосвідомості, пов'язаних із визнанням автономності волі суб'єкта. *«Через свою неньку, // Через рідні сестри // Не можу кохану // До двору привести»*. Правовий світ героїв необрядової інтимної лірики постає як сфера буття можливостей, вмотивованих поєднанням емоційних та раціональних інтенцій. *«Чи то, тату, тую брати, // Що воли, корови? // Чи то, тату, тую брати, // Що чорнії брови?»*

Правове знання, представлене соціально-побутовими піснями, постає з ситуацій, пов'язаних з війною, смертю, хворобою, віддаленістю від родини, тяжкими умовами праці тощо. Аномальні обставини змушують ліричного героя осмислювати власне буття, розв'язувати проблеми собітожності, робити вольові кроки, приймати відповідальні рішення, втілювати потреби та інтереси, закорінені у етнодетерміноване світовідчуття.

Провідними засобами контрарного відтворення елементів культуроправової сфери соціально-побутової лірики є суб'єктні маркери воєнної та мирної екзистенції. Для текстів воєнної тематики – це правові позначення козаків, рекрутів, солдат, жовнірів; для пісень про мирне життя – номінації чумаків, кріпаків, бурлаків, наймитів, заробітчан. *«Ви, чумаки, ви, добрі молодці, // Та вставайте, вози мажте. // І вози мажте, і ярма наривайте, // І сірі воли запрягайте»*. Соціальна конфліктність станових пісень базується на порушенні принципів справедливості: *«Багацький син пообідав, іде в коршму пити, // Бідний наймит ціп під пахву, іде молотити»*.

Пісенна концептуалізація культуроправових опозицій «доля/недоля», «воля/неволя», «справедливість/несправедливість» засвідчує їх вагомість у відтворенні кола реальних та потенційних можливостей персонажів українських народних пісень: *«Ішов чумак з Дону да й сів над водою, // Да й сів над водою, проклинає долю: // – Доле ж моя, доле, чом ти не така, // Чом ти не така, як доля чужая? // Що люде не роблять, да хороше ходять, // А я зароблю да й світа не маю!»*. *«Бути мені у неволі, // У некрутському наборі»*. *«Наймитом ся нарobili, // Ще й не заплатили»*.

Таким чином, лінгвокультурологічний аналіз правової інформативності українських фольклорних текстів відкриває перспективи моделювання процесів пізнавальної діяльності творців і носіїв усної народної традиції; сприяє упорядкуванню результатів внутрішнього рефлексивного досвіду українців; забезпечує дешифрацію вербального оформлення первісних уявлень про різноманітні об'єкти дійсності та їх ознаки; розкриває механізми творення концептуальних структур на базі інформативності, яка апелює до різних сфер етнодетермінованого досвіду. Перспективи дослідження пов'язуються з лінгвокультурологічною параметризацією фольклороправових сем, представлених у народному епосі.

Використана література:

- АЛЕФИРЕНКО, Н. Ф.: Лінгвокультурологія. Ценностно-смысловое пространство языка. Москва, 2010.
- БУСЕЛ, В. Т.: Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, 2005.
- ВОРОБЬЄВ, В. В.: Лінгвокультурологія. Москва, 2008.
- СРМОЛЕНКО, С. Я.: Мовно-естетичні знаки української культури. Київ, 2009.
- ЖАЙВОРОНОК, В. В.: Українська етнолінгвістика. Київ, 2007.
- Закувала зозуленька: Антологія української народної творчості. Київ, 1989.
- КОНОНЕНКО, В. І.: Українська лінгвокультурологія. Київ, 2008.
- КУБЛЯКОВА, Е. С.: Краткий словарь когнитивных терминов. Москва, 1997.
- КУБЛЯКОВА, Е. С.: Язык и знание. Москва, 2004.
- МАСЛОВА, В. А.: Лінгвокультурологія. Москва, 2001.
- СЕЛІВАНОВА, О. О.: Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008.
- ШИНКАРУК, В. І.: Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002.